

KOZMIKUS IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS AZ EGYIPTOMI MA'ATRÓL ÉS A PLATÓNI IGAZSÁGOSSÁG FOGALOMRÓL

GELENCZEY-MIHÁLTZ ALIRÁN

„Ebben a világban Szókratész elképzelhetetlen:
a Maátnak nem lehetnek mártírjai”

Jan Assmann

1) A PLATÓNI ÁLLAM

Az Állam központi témája az igazságosság problémája. Szókratész alap-tézise az, hogy az *igazságosság önmagában is érték*, önmagában is követendő, nemcsak a külső jutalom és elismerés reményében, mint ahogy azt tanítványai (Glaukón és Adeimantos, Platón fivérei) állítják. Elég nehéz követni, amit Platón bizonyítani kíván, hiszen néha az igazságosság a többi erényt is magába foglalja, néha viszont pusztán a többi erénnyel egyenértékű. A görög *dikaoszüné* visszaadására amúgy sem elegendő a magyar „igazságosság” szavunk, hiszen az ógörög kifejezés ennél többet is jelent, mivel az igazságosság lehetséges korrekcióját, a méltányosságot is magába foglalja. *Robin Waterfield* az *Állam* fordításában (1993) egyszerűen ’moralitás’-ként adja vissza, mert „a legtöbb ember számára az „igazságosság’ nem jelent mást, mint méltányosan és részrehajlás nélkül viszonyulni embertársainkhoz”.¹ *Gregory Vlastos* az ’igazságosság’ és ’igazságos’ kifejezéseket (*dikaoszüné* és *dikaosz*) pusztán jelzésértékűnek tekinti, mivel jelentésük jóval szélesebben értelmezhető: a korabeli diskurzusban mindenfajta morálisan helyes viselkedést lefednek.² Az Állam-ban ráadásul túl hosszú út vezet az igazságosság definíciójához, ahogy arra *Hannah Arendt* is felhívta a figyelmet a *Mi a tekintély?* című tanulmányában: „Az Államban Szókratész többször kitér kérdezői elől; a zavarba ejtő kérdés az, hogy vajon lehetséges-e igazságosság akkor, ha a cselekedet rejtve marad az emberek és az istenek előtt. Az igazságosság mibenlétének tárgyalása megszakad a 372a-nál és ismét folytatódik a 427d-ben, ahol egyébként nem az igazságosság, hanem a bölcsesség és az *eubulia* meghatározása hangzik el. Szókratész visszatér a fő kérdésre a 403d-ben, az igazságosság helyett azonban itt a *szóphroszüné*-t tárgyalja. A 433b-ben aztán ismét hozzáfog és szinte azonnal rátér a kormányzati formákról szóló

¹ R. Waterfield: *Plato: Republic*. Oxford, 1993. XII.

² G. Vlastos: *Platonic Studies*. Princeton, 1981. 111.

fejtegetésre, a 445d-ben és azután a barlangtörténetet tartalmazó hetedik könyvig az egész vitát egy teljesen más, nem politikai szinten folytatja. Itt válik érthetővé, hogy Glaukón miért nem kaphatott kielégítő választ: *az igazságosság egy idea, amelyet meg kell látni, nincs más bizonyítás*” (kiemelés tőlem).³

Ezért tűnik aztán annyira furcsának a sok vita és eszmefuttatás árán nyert körülírás, amely aligha elégti ki azokat az igényeket, amelyeket Platón maga támasztott az igazságosság meghatározásával szemben: „Hogy pedig az igazságosság azt jelenti, hogy *mindenki 'a maga munkáját végezze'*, s ne ártsa magát sokféle dologba, ezt is hallottuk már másoktól is, meg magunk is sokszor mondtuk.” (Resp. 433a-b, 434a, kiemelés tőlem.). Később pedig (Resp. 435-445) azt a nehezen értelmezhető elképzelést fejtegeti, hogy *az individuum igazságossága megfelel az államban uralkodó igazságosságnak*: igazságos az az ember, akinek a lelkében minden lélekrész a „maga dolgát” végzi, miközben harmóniában van a többi lélekrésszel is: ez jelenti egyúttal a lélek egészségét is.⁴

Vajon hogyan jutott Platón erre a következtetésre, amely ellentétben áll nem csak az athéni demokratikus igazságosság-fogalommal, az *iszonomia politiké*-vel⁵, hanem a többi görög városállam politikai gyakorlatának megfelelő igazságosság fogalommal is?

Nyilvánvalónak tűnik, hogy a mintát, a párhuzamot máshol, *nem görög* környezetben kell keresnünk.

2.) AZ EGYIPTOMI MA'AT⁶

Az egyiptomi Ma'at női istenséggént megszemélyesített koncepciója az absztrakt igazságosságnak és igazságnak, *központi fogalma az ókori egyiptomi gondolkodásnak*.⁷ Bár Egyiptom hosszú történetében a Ma'at koncepció

³ H. Arendt: *Múlt és jövő között*. Mi a tekintély? Budapest, 1995. 300. 44.lj.

⁴ Platón az Államban a lélek hármas felosztását követi, szemben a Phaidón kettős felosztásával.

⁵ Az *iszonomia politiké* a politikai egyenlőség mint a politikai igazságosság alapfogalma a demokratikus poliszban.

⁶ Ma'at koncepciójának (amelyről az utóbbi évtizedben több könyvet és tanulmányt írtak) természetesen csak rövid és nagyon leegyszerűsített ismertetésére vállalkozhatom.

⁷ A Ma'at-ról szóló hatalmas irodalomból többek között: J. Assmann: *Ma'at, l'Égypte et l'idée de justice social*. Julliard, 1989. (angol, bővített verzióban is). M. Karenga: *Ma'at, the Moral Ideal in Ancient Egypt*. Routledge, 2004., H. Frankfort: *Ancient Egyptian Religion*. New York, 1948. Ma'at-ról a legfontosabb magyar nyelven: J. Assmann: *Uralom és üdvösség. Politikai teológia az ókori Egyiptomban, Izraelben és Európában*. Budapest, 2008.

A különféle teológiáknak (héliopoliszi, hermupoliszi, memphiszi és thébai) is hatalmas irodalma van, akárcsak a piramisokban, koporsókban majd végül papiruszo-

is változásokon ment keresztül, lényeges aspektusai több évezreden keresztül változatlanok maradtak.

Ma'at, aki a lét minden szintjén, *kozmológiai, társadalmi, politikai és individuális szinten is jelen van*, már a legrégebbi időktől kezdve kiemelkedő szerepet játszik az Egyiptom számára elsődrendű fontosságú királyság ideológiájában.

Ma'at fogalma először is elválaszthatatlan a legősibb egyiptomi teremtés mítosztól, a legfőbb teremtőistenség, a héliopoliszi *Atum* (Egész, Teljesség) történetétől.⁸ Eszerint a teológia szerint ⁹ Atum, az Egész, a Teljes, az önmagát teremtő Egy midőn a kezdetek kezdetén (androgün lényénél és erejénél fogva) létrehozta az első ellentétpárt¹⁰ Shu-t (szárazság, levegő, később úr, tér, fényesség) és Tefnut-ot (nedvesség, pára, de a tüzes éter is)¹¹, a következőket mondja: "Tefnut az én élő leányom, aki együtt léssen fivérével, Shu-val: Shu neve élet, Tefnut neve pedig Ma'at"¹², vagyis *élet és kozmikus rend már a teremtés kezdetén elválaszthatatlanul összekapcsolódnak*. Az egyiptomi gondolkodásban a neveknek ráadásul mágikus jelentősége is van: a megnevezés, a név fedí fel a dolgok valódi lényegét, (ezért megnevezéssel lehet szert tenni a dolgok erejére, s így elnyerni a fölöttük való hatalmat is.) Ezért van nagy jelentősége annak, hogy Atum, a teremtőisten elsőszülött leányának *valódi neve Ma'at*. Ma'at nélkül ugyanis nem létezhetne teremtés, nincs kozmosz, nincs megújulás, mert a létrejövésnek rendezetten, és megszabott mérték szerint kell történnie.

Ma'at-ot a teremtő isten hozza létre, de ugyanakkor magának *a teremtő istenségnek integráns része is*.

A héliopoliszi teológia szerint a teremtés során Atum első reprezentációja Ré, a napisten,¹³ aki keletről nyugatra tartó útja során végül a horizont alá

kon talált halotti szövegeknek. Áttekintő bibliográfiát 1976-ig magyarul lásd: Mircea Eliade: *Vallási hiedelmek és eszmék története* I. Budapest, 2002. 346-355.

⁸ Ma'at már az óbirodalmi szövegekben is ismert volt, bár biztos, hogy a történet még régebbi időkre megy vissza. Ma'at jelentéséről Bonnet: H. Bonnet: *Realexikon der aegyptischen Religionsgeschichte*. Berlin, 1952, 430-434. H. Frankfurt: *Ancient Egyptian Religion*, 53.sk., 62.sk.

⁹ Bár az egyiptomi vallás több évezredes történetében négy fontosabb teológiai rendszer alakult ki (a héliopoliszi, a hermopoliszi, a thébai és a memphiszi.), a héliopoliszi teológia befolyása mindvégig igen jelentős maradt. Héliopolisz egyiptomi neve Iunu, Annu (a magánhangzók kiejtése az óegyiptomi nyelvben bizonytalan), a bibliai On.

¹⁰ Az egyiptomi vallás a politeizmus mögött egyszerre mutat monoteista és dualista vonásokat.

¹¹ Shu és Tefnut értelmezése is többrejtű.

¹² A Középbirodalomból származó Koporsószövegekből. A.de Buck: *The Egyptian Coffin Texts*. Chicago, 1961.

¹³ Egyes szövegek szerint Ré Atum lelke. Egyiptomban az egyes istenek lehetnek más istenek lelkének manifesztációi.

bukik, eltűnik az Alvilágban és „éjjeli napként” folytatja utazását a Napbárkában.¹⁴

Ekkor válik igazán világossá, miért is annyira fontos Ma'at strukturáló ereje. Míg Ré éjszaka átutazik az Alvilágon (*Duat*), Ma'at biztosítja, hogy a dolgok a „rendes kerékvágásban”, a *szokott mérték* szerint történjenek, hogy másnap reggel is újjászülessenek, ahogyan Ré, a nap is felkel: Ma'at miatt nem omlik naponta minden káoszban össze. Ma'at-nak (a kozmikus rend fenntartójának) azért kell Ré-vel együtt utaznia a nappali és éjszakai bárkában, hogy biztosítsa a kozmosz létének folytonosságát, fenntartását és védelmét a bárkára támadó sötétség (Apep/Apophisz) erői ellen. *A káosz és rendezetlenség (Iszfet) állandóan fenyegeti a rend világát*, amelyet folytonosan, minden nap újra és újra meg kell újítani. Eszerint ami a teremtés első pillanatában történt (az un. „Szep Tepi”, vagy Első Pillanat) állandóan és újra megismételhető, sőt megismételendő, ezért kell a rituális szertartásokat naponta elvégezni a világ megújítása és a kozmikus rend fenntartása érdekében.

Gyakran azonban, hogy pusztító erők, járványok és éhínségek törtek Egyiptomra, ezért az emberek úgy vélték, hogy az istenek elhagyták az országot, s mivel hitük szerint az emberek létét az istenek garantálták; nélkülük nem volt élet, rend, vagy prosperitás, csak káosz és rendezetlenség. Ezért a legfontosabb feladatok egyike az istenek jóindulatának, támogatásának és Egyiptomban maradásának a biztosítása volt: a rituálé mindennapi elfoglaltságot jelentett, amelyet egész évben meg kellett tartani. A feladat elsősorban a papságra hárult a birodalmi, a városi és a helyi templomokban, de a fáraó maga is részt vett a kozmikus megújulás szertartásaiban, s így személyesen működött közre (mint Ma'at kedveltje, megtestesítője és őrzője) Ma'at fenntartásában: *Ma'at létéért ezen a földön elsősorban a fáraó volt a felelős. Ő volt az istenek legfőbb képviselője, sőt ő maga az élő istenség a földön.*

„Ré a király rendelte az élők földjén mindörökre,
hogy jogot szolgáltatson az embereknek,
és kedvére tegyen az isteneknek,
hogy megvalósítsa a Ma'atot, és elűzze a káoszt”¹⁵

A király legfőbb feladatát, Ma'at földi képviselőjét az istenek előtt számtalan reliefen és falfestményen ábrázolták az egyiptomi művészet minden korszakában. Ezért volt szokásos a „Ma'at kedveltje” elnevezés a fáraói titulárban is, amely a királynak a Két Országban (Alsó- és Felső Egyiptomban) betöltött Ma'at-tal egybefonódott törvényhozó és regulatív szerepére utalt. A domborműveken, festményeken gyakran a Ma'at felajánlása közben ábrázol-

¹⁴ A napbárka útjáról ld. Kákósy László: *Az ókori Egyiptom története és kultúrája*. Budapest, 1988. 315.

¹⁵ Naphimnusz a Kr.e. II. évezred elejéről. Ford: Hidas Zoltán. J. Assmann, i.m. 2008.,46.

ták az uralkodót: a fáraó ilyenkor egy kicsiny Ma'at szobrocskát ajánlott fel az isteneknek (ill. az adott templom istenének), s ezáltal maga is részesévé vált a királyi hatalmat törvényesítő Ma'at-nak, képessé válva a rend biztosítására és a zűrzavar távoltartására. „Az egyiptomi ábrázolások többségén a király nem történelmi személyiségként jelenik meg, hanem a teremtett világ megőrzésére és bővítésére hivatott kultikus és vallásos szerepében. Cselekedeteinek alapja a *Ma'at*...a világ és az élet helyes rendje, ezáltal a *társadalmi szolidaritás*¹⁶ és az ország felelősségteljes kormányzása. A reggeli királyi rituálé egyik meghatározása szerint a Napisten azért küldte a földre a királyt, hogy megvalósítsa a *Ma'atot*, és megsemmisítse az *iszfetet*et, a káoszt és az igazságtalanságot. Ugyanakkor a király maga is a Ma'at fennhatósága alá tartozik, nem a rend felett, hanem annak keretében áll.”¹⁷ A király Ma'at-ot cselekedve teljesítette embertársai és az istenek felé irányuló kötelezettségeit. Az egyiptomiak számára a joggyűjtemények helyét az egyes törvények foglalataként a királyban testet öltött Ma'at regulatív eszméje foglalja el, belőle erednek a törvények.¹⁸

Összefoglaló néven *'örök törvény'-ként* lehetne visszaadni azt a fogalmat, amely a vallást, a kötelességet, a jogot, az igazságot, a szokást és a kezdetet is magában foglalja.

Az egyiptomi vallás a legszélesebb értelemben Ma'at vallásaként értelmezhető, az egyiptomi bölcsesség irodalom pedig lényegében a Ma'at-ról szóló irodalom.¹⁹

Ma'at több, mint egyszerűen a létezés egyfajta állapota vagy koncepciója, Ma'at-ot az egyiptomiak olyan létező és ható erőnek érezték, amelyben és amely által élünk, amely táplál minket, és amely által végül a *Túlvilágon is megítéltetünk*.

A középbirodalmi Koporsószövegek szerint a primordiális tenger, Nun szólította fel a Napistent az idők kezdetén, hogy „Lélegezd be leányod, Ma'at-ot és emeld föl arcodhoz, hogy a szíved életre keljen.” (CT 80,62.). Ezért is üdvözölték az isteneket a következőképpen a mindennapi ceremónia során: „Ma'at-ban mozogsz, Ma'at-ban élsz. Ő tölti be a tested, ő nyugszik a fejedben, ő foglal helyet a homlokodon; tested belélegzi Ma'at-ot, és a szíved Ma'at-ból él. Minden, amit eszel, minden, amit iszol, minden, amit beléleg-

¹⁶ Ma'at-nak a társadalmi szolidaritás-hoz kapcsolódó aspektusát különösen Jan Assmann hangsúlyozza

¹⁷ Th. Schneider: *A zakrális királyság*. In: *Egyiptom. A fáraók világa*. Szerk. Regine Schulz és Matthias Seidel. Budapest, 2007. 324.

¹⁸ R. Tanner. Zur Rechtsideologie im pharaonischen Agypten. In: *Forschungen und Fortschritte* 41, 1967. 247-250. Idézi: Assmann, 2008. 222. Az egyiptomi jogról bibliográfia: Assmann: i.m. 222-223. lábjegyzetek.

¹⁹ Egyiptomban részben az un. „bölcesség-irodalom” tölti be azt a szerepet, amit a görögöknél a filozófia.

zel, Ma'at.”²⁰ A király csak Ma'at-tal azonosulva válik istennel egyenlővé, „istennel egy testté”.

Ma'at az a láthatatlan erő, amely mindent áthat, ami létezik, hiszen Ma'at a kozmikus élet a maga dinamikus és örökkévaló folyamatában²¹.

Ma'at a lét lényege, központja és szíve, ő az, aki mindennek mértéket szab, és mindent irányít. Ő az élő univerzum, amelyben mindannyian résztveszünk Ma'at belélegzése, követése és (jó esetben) cselekvése által.

Az ábrázolásokon Ma'at istennő, a kozmosz megszemélyesítője gyönyörű ifjú nőként jelenik meg, fején strucctollal, vállain olykor szárnyakkal, kezében az ankh (élet) jelével. (A egyiptomiak számára *élő istenként* jelennek meg az olyan egyetemes entitások és erők, amelyeket a görögök később elvont, absztrakt eszmékkel írtak le.) A strucctoll jelentése vitatott, többen valamiféle fénysugárra gondolnak, mint az 'istenség' megkülönböztető attribútumára, amely más istenek (például a túlvilági bírák) ikonográfiájában is szerepel. A szárnyak is „isteni” jelentést hordoznak, egyfajta kiegyenlítésre, egyensúlyra, védelemre utalnak, az Istennő kezében tartott 'ankh' pedig az élet jele, hiszen kozmosz és élet elválaszthatatlanul összetartoznak.

Noha Ma'at egyensúlyban, harmóniában tartó energiája áthatja az univerzumot, ezt az egyensúlyt nagyon könnyű megsemmisíteni, összetörni. Az államot, a közösséget és az egyént ért szerencsétlenség azonban nem a megsértett istenség manifesztációja, hanem a rossz, a káosz, a nemlét erejének behatolása a létbe. Ha Ma'at-tól, az isteni rendtől és igazságtól / igazságosságtól elpártol a világ, az nem csak zűrzavart, hanem erkölcsi romlást is okoz. „A világ visszaesik a kölcsönös elnyomás, az ököljog, az erőszak Ma'at nélküli természeti állapotába.”²² *Ha elhagyjuk Ma'at-ot, nemcsak igazságtalanul járunk el, hanem elveszítjük a kozmikus Egy-gyel való kapcsolatunkat is. „Iszfet” nemcsak rendezetlenséget, káoszt és hiányt jelent, hanem hamisságot és gonoszságot is. Igazság, igazságosság, mérték és egyensúly az, amely az embert ahhoz a létezéshez közelíti, amit Ma'at, a kozmosz, az igazságos rend képvisel. Ezért van, hogy az állandó tökéletesedés, a felemelkedés vágya a legfőbb gondolata mindenkinek, aki az egyiptomi vallásos gondolkodást kívánja követni, és útmutatásai szerint kíván élni. „Ma'at a rend, a dolgok igazi mértéke, amely a dolgok mélyén található és a dolgokat irányítja, a dolgok tökéletes állapota, amely felé az embernek törekednie kell, és amely összhangban van a teremtő istenség szándékaival is” (kiemelés tőlem).²³*

²⁰ M. Karenga: 2004. 184. A 'táplálkozni Ma'at-ból' Ma'at-nak mint spirituális szubsztanciának az elsajátítását jelenti.

²¹ M. Karenga: 2004. 184.

²² Assmann, 2008. 103.

²³ E. Hornung: *Der Eine und die Vielen*. Darmstadt, 1971, 213.

Etikai kódexük célja az volt, hogy elősegítsék, hogy az individuum rátaláljon Ma'at-ra, és Ma'at-tal harmóniában éljen.

Az egyiptomiak szerint ugyanis minden ember felelős a tetteiért, s az ember cselekedetei közvetlen hatással vannak az egyén későbbi életének és túlvilági életének eseményeire.

Aki Ma'at-ot megszegi, büntetésben részesül. „Ez a büntetés azonban más jellegű, mint a szűkebb értelemben vett törvényi büntetés. Egészen általánosan balsikert és kudarcot jelent... Úgyszólván önmagát bünteti abban az értelemben, hogy gonosz cselekedete megbosszulja önmagát.”²⁴ A bölcsességi irodalomban már a Középbirodalomtól kezdve hivatkoznak az *emlékezetre*, amely megőrzi a bűn és erény emlékét, és az egyén felelősségére, kötelezettségeire figyelmeztet.

Ezért Ma'at az a rend, amelyen keresztül *a tettek visszatérnek ahhoz, akitől kiindultak*. Cselekedeteink és viselkedésünk közvetlen hatással van arra, hogy miben lesz részünk nemcsak életünk során, de halálunk után, a túlvilágon is, mivel a végső megítéltetés is Ma'at-on keresztül történik.²⁵ Ma'at uralkodik nem csak a Földön (képviselői a király, a vezír, a papok és a bírák), a kozmoszban és az istenek lelkében²⁶ (hiszen az istenek is őt lélegzik be, vele táplálkoznak), hanem a Túlvilágon, az un. „Két Igazság” csarnokában, *a holt lelkek megítéltetésekor is*. Ma'at a „szív mérlegelésekor” is jelen van, amikor az elhunyt az isteni ítélőszék elé állt: ha a szív nem volt nehezebb a mérleg másik oldalára helyezett Ma'at-tollnál, a halott személy (immáron megigazultan) beléphetett a túlvilágra.²⁷

Már a Középbirodalom idején szó esik mérlegről és megmérettetésről, már a koporsószövegekben előfordulnak olyan könyörgések, amelyek azt kéri a szívtől, hogy az ítéletkor nem valljon majd a halott ellen. A valaha olvasott legmegrendítőbb vallásos szövegek egyike az un. „negatív konfesszió”, amelyet Ma'at Istennőnek (hol a teljes alakjának, hol a szobrának, hol csak az őt jelképező strucc-tollnak) a jelenlétében mondanak el a holtak a lelkei:

„Én szívem, anyámtól való szívem,
én szívem, váltakozó alakjaim szíve,
ne lépj fel ellenem tanúként a testület előtt,
ne fordulj ellenem a mérleg őre előtt”²⁸

²⁴ J. Assmann, 2008. 225.

²⁵ Az elképzelés némiképp hasonló a hindu dharmához és karmához.

²⁶ Az isteneknek is van *ka*-ja és *ba*-ja. A bonyolult egyiptomi lélekfogalom értelmezésének külön szakirodalma van.

²⁷ A jelenetet sokszor ábrázolták többek között a mumifikált halott mellé tett papiruszokon is.

²⁸ Ford. Hidas Zoltán. J. Assmann, i.m.190,

A holtak megítélése először az óbirodalmi un. *Piramis Szövegek*ben fordul elő,²⁹ ahol magának a fáraónak kellett számot adnia cselekedeteiről az istenek előtt (el kellett végeznie a tisztító rítusokat, és egy avatási jellegű kihallgatáson kellett megfelelnie.) Az un. *Koporsó Szövegek*ben (Középbirodalom) a megítéltetés már nem csak a fáraót, hanem a felső osztályokat is érintette, végül pedig az újbirodalmi *Halottak Könyvében* az ítékezés mindenkire kiterjedt, a közrendűekre is.³⁰ A „*túlvilág demokratizálódása*”-val egyidőben az ítéletnél egyre inkább az etikai értékek, az erények és a bűnök kerültek előtérbe. Döntő változás volt ez az egyiptomi halotti irodalomban: a holtakat immár nem kiválóságuk és rangjuk, hanem jellemük és cselekedeteik alapján ítélik meg, azaz az ítélet morális alapokon történik.³¹ „A túlvilági ítélet szavatol a társadalmi normák érvényességéért és a konnektív igazságosság működéséért.... A Halottak könyvének 125. fejezete egyezik a Tórával abban, hogy az igazságosság normáit kodifikálja, és az isteni bíraskodás alapjaként értelmezi őket”. (kiemelés tőlem)³²

Az egyiptomi túlvilághitnél három dolog mindenesetre bizonyosnak tűnik: 1) létezik túlvilág és megítéltetés 2) van valamilyen sajátos entitás, a lélek,³³ amely megtapasztalja ezt a túlvilágot, 3) a túlvilági megítéltetés holtak korábbi életvitelétől és cselekedeteitől is függ³⁴, vagyis *morális ítéletről van szó*. (A szövegben magában csak néhány szakasz foglalkozik kifejezetten az ítélettel, elsősorban a 30. és a 125. fejezet mondás).

„A túlvilági ítélet eszméje arra az elképzelésre épül, hogy földi élete során az ember vétkeket halmoz föl, amelyekért számot kell adnia, de rituálisan meg is tisztulhat tőlük. A túlvilági ítélet egyiptomi eszméje elsősorban tisztulási rituálé, véteklevezető intézmény, amely arra szolgál, hogy a halott „mentesüljön minden elkövetett botlástól”³⁵ ... A mérlegre tett szív képében megjelenik a vétek individualitása (kiemelés tőlem), és így egyben a szubjektumé is, amely a halál után fennmarad, és individuumként jut a túlvilágra.”³⁶

²⁹ A szakirodalom szerint H. Junker volt az első, aki a holtak megítéltetésének első megjelenését az óbirodalmi 5. dinasztia végére tette. H. Junker: *Pyramidenzeit*, Zürich/Köln, 1949.

³⁰ Ezt a folyamatot hívják 'a túlvilág demokratizálódásának'. Magyarul: B. Kemp: *Az egyiptomi Halottak Könyve* Budapest, 2007.

³¹ Az egész bonyolult folyamat az egyiptomi vallástörténet egyik érdekes kutatási területe.

³² Assmann: 2008, 237. E. Hornung: *Das Totenbuch der Agypter* Zürich, 1979. 233-245.

³³ A bonyolult, sokrétű egyiptomi lélekfogalom az egyiptológusok számára is vitatott kérdés.

³⁴ Függ azonban a lélek beavatottságától, mágikus tudásától is.

³⁵ Megtisztulásról, purifikációról van szó, függetlenül attól, hogy az illető megbánja-e a vétkeit.

³⁶ J. Assmann: 2008. 211.

„Éppen ebben a formában, a *morál megalapozásának* általános regulatív eszméjeként számíthat klasszikusnak az a válasz, amit a régi Egyiptom az igazságosságnak, vagyis a morál végső megalapozhatóságának a problémájára talált.és a XVII. századig ez tűnt az egyetlen teherbíró alapnak, egészen Kantig... Az egyiptomiak úgy vélték, két alapvető feltevésre van ahhoz szükség, hogy a Földön igazságosság uralkodjék: az egyik a lélek halhatatlansága, a másik egy olyan szubsztancia létezése, amely jutalmazva és büntetve dönt a lélek sorsáról.”³⁷

3) MA'AT ÉS HELLASZ

Ma'at-ot nem ismerjük ugyan görög forrásokból, de annál inkább tudjuk, ki volt *Métisz* istennő (a szó töve 'mét' mutatja a rokonságot, az 'isz' görög képző). *Métisz*, Ókeanosz és *Téthüsz* gyermeke, titán-leányként *Zeusz* pártjára állt a titánok elleni küzdelemben: *Zeusz* *Métisztől* kapta azt a füvekből készített mérget, amelynek hatására *Kronosz* kihányta korábban elnyelt gyermekeit. *Zeusz* így kezdte el *Kronosz* megbuktatására indított háborúját (Hes.Theog.471). *Zeusz* nem csak hálás volt *Métis*nek, de sokáig üldözte szerelmével, míg végül sikerült megnyernie és egybekelniük. *Uranosz* és *Gaia*, a nagyszülők azonban figyelmeztették *Zeuszt*, hogy születendő leányuk messzirelátásban és okosságban, fiuk pedig erőben és hatalomban tútesz majd rajta, és meg fogja fosztani a hatalmától. *Zeusz* ezért *lenyelte* *Athénével* már várandós feleségét, aki ezentúl *Zeusz* belsejéből (!) adta jó tanácsait az Istenek urának és atyjának, így jelezve neki előre a jót és a rosszat.

„*Zeusz* első felesége az *Értelem asszonya*, *Métis*,
Istenek és halandók közt legtöbb a tudása,
amikor megjött az idő, hogy *Pallas Athéné*t
szülje meg, őt mégis *Zeusz* csellel félrevezette,
s addig hízelt neki, míg *elnyelte* egészben

.....

így jót s rosszat az istennő neki jelzi belülről”

írja *Hésziodosz* a *Theogóniában* (Hes. Theog.886-899., kiemelés tőlem.)

E néhány sorban olyan dolgokat tudhatunk meg *Métisz*ről, amelyek nagyon emlékeztetnek az egyiptomi *Ma'at*-ra: 1) *Métisz* *Zeusz* *legelső* asszonya (akárcsak *Ma'at*, *Atum* első teremtménye és leánya) 2) a *legbölcsebb* az istenek és halandók között 3) *Métiszt* az isten *egészben nyeli el* (ahogyan *Atum* is belélegzi *Ma'at*-ot, hogy részesüljön erejéből és tudásából) 4) *Métisz* tovább él *Zeusz* belsejében (akárcsak *Ma'at* az ősi teremtő istenségben), és

³⁷ Assmann: 238. A héber Biblia pl. mit sem tud a túlvilági ítéletről és a halhatatlanságról.

belülről sugalmazván a jót és a rosszat (találó metaforával kifejezve, hogy az ész, a gondolat irányítja az istenséget).

Ma'at alakja valószínűleg minőszi (krétai) közvetítéssel jutott el a bronzkori Hellász területére, majd onnan az archaikus Görögországba. Hésziodosz mindenestre ismertnek tekinti a hatalmas és mindent tudó istennő történetét, aki a világmindenség urának első és legbensőségesebb partnere, aki a legokosabb és legbölcsebb, aki Zeusz mélyén lakozik, s így magának *Zeusz-nak gondolatait* jelképezi. Az *elnyeletés* motívuma különösen *valószínűsíti* a történet egyiptomi eredetét, hiszen Atum, az egyiptomi teremtőisten is hasonlóképpen részesedett Ma'at erejéből: belélegezte ill. *lenyelte* azt.

Métisz Ma'at-hoz hasonlóan egyszerre jelenik meg Hésziodosznál istennőként és absztrakt ideaként. A történet pedig lényegében arról szól, hogyan alapozta meg Zeusz a maga uralmát az istenek és az emberek felett, hasonlóan az egyiptomi Ma'at-hoz, aki a teremtőistenség és a fáraó monarchikus hatalmát legitímálta.³⁸

Ha a görögség túlvilági hiedelmeivel hasonlítjuk össze az egyiptomi elképzeléseket, nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a görög kultúra több ezer éves „késésben” volt a Nílus vidékéhez képest. Már az archaikus görögség elismeréssel és csodálattal tekintett a világ legősibb és legnagyobb kultúrájának tartott korabeli Egyiptomra. Platón, aki dél-itáliai utazásai során mélyebben is megismerkedett ezekkel a tanításokkal, nem egy művében beszél szinte áhitatos elismeréssel Egyiptomról (a Phaidroszban, a Kritiászban, a Törvényekben és másutt), így kerül szóba a híres Atlantisztörténet is, amelyet még Szolón hallott a száizis Néith templom papjaitól.³⁹ Diogenész Laertiosz szerint Platón személyesen is járt az egyiptomi papoknál Héliopoliszban, a legősibb kultusközpontban, (D.L.III.4-7.) és ahogy korábban a nagy elődök (Szolón, Thalész, Anaximandrosz, Püthagorasz és mások) ő is sokat tanult az egyiptomi bölcsességből.⁴⁰

A platóni filozófia – orphikus /püthagóreus közvetítésen keresztül – több szálon is kapcsolódott az egyiptomi gondolkodáshoz. Az orphikus vallás (mozgalom) lehetséges egyiptomi eredetéről régóta heves viták dúlnak, ezért egyelőre (megfelelő cáfolat hiányában) fogadjuk el, amit Hérodotosz ír a szertartások egyiptomi eredetéről (Hdt.II.123.).⁴¹ Ha ehhez hozzávesszük

³⁸ A párhuzamokról lásd: C. A. Faraone-E.Teeter: *Egyptian Maat and Hesiodic Metis*. Mnemosyne, Vol.57. No. 2 8 (2004), 177-208.

³⁹ Szaisz (a késői Egyiptom politikai és kulturális központja a Nílus deltájában) fénykorát élte a görögök archaikus korában.

⁴⁰ Diogenész Laertioszt nem szokták autoritásnak tekinteni, ugyanakkor nincs különösebb okunk arra, hogy Platón egyiptomi kapcsolatait kétségbe vonjuk.

⁴¹ Itt nem foglalkozom az orphikusok és püthagóreusok megkülönböztetésével, noha a két mozgalom (minden hasonlósága ellenére) nem tekinthető azonosnak (egyéb-

Olümpiodórosz egy megjegyzését (Platón Orpheusz-t parafrázeálja mindeütt), nem nehéz rekonstruálnunk a képet: *a lélek halhatatlanságának és túlvilági megítéltetésének a mítosza orphikus/püthagóreus közvetítéssel jutott a Dél-Itáliát és Egyiptomot is megjárt görögök gondolatvilágába.*

Maat, a kozmikus (és túlvilági) igazságosság koncepciója azonban nem csak az orphikus színezetű platóni eszkatológikus mítoszokban játszott meghatározó szerepet.⁴²

Gondoljunk vissza az Állam igazságosság-definíciójára: „Hogy pedig az igazságosság azt jelenti, hogy mindenki 'a maga munkáját végezze', s ne ártsa magát sokféle dologba” (Resp.433ab). Tehát igazságos az, ha valaki a maga helyén a maga dolgát teszi, azaz *a világegyetem és a társadalom immanens rendje szerint él.* A korabeli görög gondolkodás számára idegennek tűnhetett ez a felfogás., hiszen az athéni demokrácia legbefolyásosabb gondolkodói közül sokan relativizálták az értékeket („minden dolog mértéke az ember”)⁴³, és Platón joggal vélhette úgy, hogy Szókratész nem kis mértékben ennek gondolkodásmódnak köszönhette szomorú sorsát. „Minden dolog mértéke az Isten” – írja Platón, mert a jó kormányzás azt jelenti, hogy a világban az isten(ek) által megszabott örök és igazságos rend uralkodik, ahol *minden a helyére kerül*, és – akárcsak az egyiptomi Ma'at birodalmában – elnyeri méltó jutalmát vagy büntetését, ha nem a földön, akkor a túlvilágon: erről szól (többek között) az Állam híres X. könyve, a pamphüliai Er látomása is. Hogy ismét Hannah Arendt-et idézzem: „Ez az új teológiai isten nem élő isten, nem a filozófusok istene, de nem is pogány istenség, ő politikai eszköz, a „mértékek mértéke”, vagyis *az a mérce, amely szerint államot lehet alapítani* és a viselkedés szabályait a sokaság számára lefektetni. E teológia továbbá azt tanítja, hogy e mércéket hogyan lehet feltétlenül érvényre juttatni még akkor is, amikor az emberi igazságosság tanácstalannak bizonyul, azaz a büntetést elkerülő büntettek és azok esetében, amelyeknél a halálos ítélet sem volna elegendő (kiemelés tőlem”).⁴⁴

Platón olyan világot akar, ahol az ítéleteket nem emberi konvenciók és a többség által megállapított jogszabályok alapján hozzák, ahol az igazságtalan ember nem rejtőzhet az igazságosság álarca mögé, mert létezik egy olyan égi és földi bíró, akinek a tekintete elől nem lehet elbújni, és akinek a törvényeihez igazodva igazságosan kell és lehet élni. *Ez a bíró pedig az „isteni mérték”, a*

ként komoly képviselői vannak a hérodotoszi elképzeléshez közelálló szinte teljes azonosításnak is.)

⁴² A platóni mítoszok és ezen belül az eszkatológikus mítoszok elemzésének külön irodalma van.

⁴³ Prótágorasznak, a demokrácia nagy ideológusának, a híres szofistának szállóigévé lett mondása.

⁴⁴ H. Arendt: i.m.140.

kozmosz rend maga, ahogy azt a pamphüliai Er mítoszának híres záróképe, a kozmikus szférák és a hatalmas sorsistennő, Ananké metaforája olyan költőién ábrázolja, s akinek (amelynek) a törvényeit soha nem lehet büntetlenül áthágni, semmibe venni vagy figyelmen kívül hagyni.

A kozmikus színjáték hatalmas körforgásában így végül *minden a helyére kerül*, és az őt megillető helyen tevékenykedik: olyan világrend ez, amelyben igazság és igazságosság elválaszthatatlanul összefonódnak, és amelyben az emberek és dolgok végülis *tévedhetetlenül* nyerik el méltó jutalmukat vagy büntetésüket.

Ahogy azt Jan Assmann írja a Ma'at-ról szóló legújabb könyvében: „Ebben a világban Szókratész története elképzelhetetlen: a Ma'at-nak nem lehetnek mártírjai”.⁴⁵

⁴⁵ Assmann: 2008.227.